

Ш.Б. Сейітова^{1*}, Б.А. Абдыханова²

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан;

²Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей, Қазақстан

*e-mail: s_seitova@inbox.ru

ГИДРОНИМ АТАУЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚҰРАМЫ (ШҚО, АЛТАЙ ӨңІРІНЕ ҚАРАСТЫ ГИДРОНИМ АТАУЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аннотация. Топонимдік атаулар тіл және нақты тарихи жағдайдан өзге басқа да ортақ қасиеттерге ие, олар белгілі бір дәрежеде адамзаттық қоғам өмірінің әлеуметтік, экономикалық және географиялық аспектілерін көрсетеді. Географиялық атауларға тән бұл ерекшелікті топонимикалық лексиканы семантикалық тұрғыдан талдау барысында аша аламыз. Бұл мақала Шығыс Қазақстан облысы, Алтай өңіріне қарасты гидронимдердің географиялық атауларының семантикасын зерттеуге арналған.

Аталмыш мақалада Шығыс Қазақстан өңірінің Алтай ауданын басып өтетін өзендер, бұлақтар, бастаулар мен көл атауларының семантикалық ерекшеліктерін анықтай отырып, гидронимдік идентификациясын жүйелеуге әрекет жасалады. Өйткені гидронимдік жүйенің атауларға бай болуы ең алдымен көшпенді шаруашылықтың табиғи су көздеріне деген сұраныстарымен анықталады. Бұдан ата-бабамыздың көшпенді өмір салтындағы судың маңызы мен тарихта өте ертеден орын алған гидронимдік атаулар анықталып, лингвистикалық тұрғыдан кешенді талданады. Шығыс Қазақстан облысы, Алтай өңіріне қарасты гидронимдердің географиялық атауларының семантикасын талдау барысында анықталған негізгі мәселелердің бірі – осы өңірде қазақ ұлтына тән этнонимдердің жоқтығы. Мақалада оның негізгі себептері қарастырылып, талданды. Сондай-ақ, Шығыс Қазақстан облысына қарайтын басқа өңірлердің географиялық нысан атауларына салыстырмалы талдау нәтижесінде Алтай өңірінің басқа қазақ өңірлердегі атаулардан басты айырмашылығы анықталды. Гидронимдер семантикалық негізде жүйелене отырып, 14 топқа жіктеліп қарастырылды, оның ішінде, физикалық-географиялық ерекшеліктері мен сипаттамалары көрсетілген атаулар; құрамында фитонимдер бар гидронимдер; құрамында зоонимдер бар гидронимдер; халықтың әлеуметтік өмірі мен рухани мәдениетіне байланысты гидронимдер; құрамында антропонимдер бар гидронимдер және эмоционалды реңкті гидроним атаулары.

Тірек сөздер: топоним, гидроним, лексика-семантика, лингвистикалық талдау, гидронимдер жүйесі, Шығыс Қазақстан, Алтай ауданы.

Ш.Б. Сейітова^{1*}, Б.А. Абдыханова²

¹Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Казахстан;

²Университет имени Шакарима города Семей, Семей, Казахстан

*e-mail: s_seitova@inbox.ru

СЕМАНТИЧЕСКИЙ СОСТАВ ГИДРОНИМОВ (НА ОСНОВАНИИ ГИДРОНИМИИ ВКО, РАЙОНА АЛТАЙ)

Аннотация. Топонимические имена, помимо языка и конкретной исторической ситуации, имеют и другие общие черты, которые в определенной степени отражают социальные, экономические и географические аспекты жизни человеческого общества. Эту особенность, присущую географическим названиям, мы можем раскрыть в процессе семантического анализа топонимической лексики. Данная статья посвящена изучению семантики географических названий гидронимов Восточно-Казахстанской области, Алтайского края.

В данной статье предпринята попытка систематизировать гидронимическую идентификацию, определив семантические особенности названий рек, ручьев, истоков и озер, протекающих по району Алтай Восточно-Казахстанского региона. Насыщенность гидронимной системы названиями определяется прежде всего требованиями кочевых хозяйств к природным водным источникам. Поэтому значение воды в кочевом образе жизни наших предков и гидронимических имен, имевших раннее место в истории, определено и комплексно проанализировано с лингвистической точки зрения. Одной из основных проблем, выявленных в ходе анализа семантики географических названий гидронимов Восточно-Казахстанской области, Алтайского края, является отсутствие в данном регионе этнонимов, характерных для казахской нации. В статье рассмотрены и проанализированы его основные причины. Также в результате сравнительного анализа названий географических объектов других регионов, обращенных к Восточно-Казахстанской области, было выявлено главное отличие гидронимов Алтайского края от названий гидронимов других казахских регионов. Гидронимы были классифицированы с систематизацией на семантической основе на 14 групп, в том числе: названия с указанием физико-географических особенностей и характеристик; гидронимы, содержащие фитонимы; гидронимы, содержащие зоонимы; гидронимы, связанные с социальной жизнью и духовной культурой населения; гидронимы, содержащие антропонимы, и гидронимы с эмоциональным оттенком.

Ключевые слова: топоним, гидроним, лексико-семантика, лингвистический анализ, система гидронимов, Восточно-Казахстан, район Алтай.

Sh.B. Seiitova^{1*}, B.A. Abdykhanova²

¹Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan;

²Shakarim University of Semey, Semey, Kazakhstan

*e-mail: s_seitova@inbox.ru

SEMANTIC COMPOSITION OF HYDRONYMS (BASED ON HYDRONYMY OF EK, ALTAI DISTRICT)

Annotation. Toponymic names, in addition to language and a specific historical situation, have other common features that to a certain extent reflect the social, economic, and geographical aspects of human society. We can reveal this feature inherent in geographical names in the process of semantic analysis of toponymic vocabulary. This paper is dedicated to the study of the semantics of geographical names of hydronyms of the East Kazakhstan region, the Altai territory.

In this study, an attempt will be made to systematize the hydronymic identification by defining the semantic features of the names of rivers, streams, sources, and lakes flowing through the Altai region of the East Kazakhstan region, because the saturation of the hydronymic system with names is determined primarily by the requirements of the nomadic economy for natural water sources. It follows from this that the significance of water in the nomadic lifestyle of our ancestors and the hydronymic names that had a very early place in history were determined and comprehensively analyzed from a linguistic point of view. One of the main problems identified during the analysis of the semantics of geographical names of hydronyms of the East Kazakhstan region, the Altai region, is the absence of ethno-toponyms in this region characteristic of the Kazakh nation. The study discusses and analyzes its main causes. Also, as a result of a comparative analysis of the names of geographical objects of other regions facing the East Kazakhstan region, the main difference between the hydronyms of the Altai territory from the names of hydronyms of other Kazakh regions was revealed. Hydronyms were classified with systematization on a semantic basis into 14 groups, including names indicating physical and geographical features and characteristics; hydronyms containing phytonyms; hydronyms containing zoonyms; hydronyms associated with the social life and spiritual culture of the population; hydronyms containing anthroponyms, and hydronyms with an emotional connotation.

Keywords: toponym, hydronym, lexico-semantics, linguistic analysis, system of hydronyms, East Kazakhstan, Altai region.

Кіріспе

Кез келген нақты географиялық нысанның өз атауы бар. Осы атаулардың пайда болу тарихын зерттеу арқылы ұлттың мәдениеті мен өмірі туралы құнды ақпарат аламыз. Ономастика - бұл күрделі ғылыми лингвистикалық пән, оның проблемалары мен оларды шешудің әдістері бар. Ономастикалық зерттеулер этникалық тарихты, олардың көші-қон жолдарын, бұрынғы тіршілік ету ортасын, тілдік және мәдени байланыстардың ежелгі күйлерін анықтауға ықпал етеді. Топонимика, ономастиканың бір саласы ретінде әлеуметтік-тарихи, саяси және экономикалық факторларға байланысты қоғамдағы көптеген өзгерістерден ақпарат береді.

Мақаланың өзектілігі Шығыс Қазақстан облысы, Алтай өңірі топонимикасы тақырыбының жеткіліксіз зерттелуімен, Алтай өңіріне қарасты топонимдерді зерттеуде лингвистикалық тәсілмен шектелмей, оны жергілікті тұрғындардың этнографиялық және дүниетанымдық дәстүрлерімен байланысты қарастыруда болып табылады. Алтай өңірі топонимиясына арналған ғылыми еңбектер өте аз, ол еңбектерде ірі географиялық нысандар ғана қарастырылғанын ескерсек, осы өңірді зерттеу дәрежесінің жеткіліксіз екенін көреміз. Бұл өңірдегі әр атауды зерттеу арқылы, әр атаудың лексикалық қабатындағы тарихи, әлеуметтік, мәдени т.б. ақпараттарды меңгереміз. Ал Алтай өңірінің көп бөлігін гидронимдер құрайды.

Топонимикалық лексиканы зерттеу мәселелеріне қатысты славян, фин-угор, түркі, палеоазиялық және әлемнің басқа халықтарының топонимиясын қарастыратын көптеген лингвистикалық еңбектер бар. Бұл ретте географиялық атауларды зерттеушілерді ойландыратын сұрақтар: «Табиғи және жасанды түрде пайда болған географиялық нысандар атауына тән жалпы принциптер қандай?», «Атаулар беруде географиялық реалийлердің қандай белгілері ескеріледі?», «Топонимдік атауларда кездесетін тұрақты қолданыстағы жекелеген лексемалардың өнімділігі, қолданылуы қандай?» т.с.с. Зерттеулер бойынша, топонимдік атаулар семантикалық құрамы бойынша белгілі бір қасиеттеріне байланысты топтастырылады, мысалы, кісі есімдері, жергілікті тұрғындардың қандай да бір ерекшелігіне қарай, көлдер, таулар мен төбелер, теңіз жағалауларының белгілері, өсімдіктер, судың түсі, ағыстың табиғаты және тағы басқа қасиеттер топоним атауларын түзеді. Жалпы, гидроним атауларына: а) ағаштардың, қалақайлардың, жүзімнің, қамыстың

атаулары; б) ағаштар жиынтығының белгілері; в) топырақтың ерекшеліктері; г) судың түсі; д) өзен немесе оның ағысының ерекшеліктері; е) қоршаған ландшафт ерекшеліктері; ж) су объектісінің түрін нақты анықтау; з) өткелдердің, бөгеттердің және басқа да құрылыстардың белгілері; и) облыстың шекарасын, шегін белгілеу; к) жануарлардың атаулары негіз болады. Географиялық атаулар нысанға оның көптеген белгілерінің ішіндегі ең негізгісін, ең көрнектісін беру нәтижесінде пайда болады, ол объектілерді бақылау, бағамдау арқылы беріледі.

Адамзат тіршілігінің қайнар көзі су екенін ескерсек, ескі тұрақтар, қалалар мен қоныстар ең алдымен өзен бойында орын тепкені белгілі. Оны тарихи-археологиялық деректер мен ақпараттар дәлелдей түседі. Сол себепті де алғашқы географиялық терминдер мен жер-су атаулары суға, өзен-көлге байланысты қалыптасқан десек қателеспейміз. Сол себепті де гидроним құрамындағы терминдер арқылы су нысандарының түрін, сипатын және басқа ерекшеліктерін анықтауға болады. Гидронимдер құрамындағы индикатор терминдердің гидрологиялық нысандардың сипатына қарай идентификациялау мәселелері топонимикадағы күрделі зерттеу болып табылады.

Материал және әдістер

Мақалада кешенді зерттеу әдістері қолданылды. ШҚО, Алтай өңіріне қатысты жер-су атауларына лингвомәдени талдау, интерпретациялау, контекстік талдау, саралау және сипаттама, атаулардың тарихпен байланысын ашып көрсету үшін салыстырмалы әдістер қолданылды. Сондай-ақ, қойылған міндеттерді шешу үшін этимологиялық және салыстырмалы-салғастырмалы зерттеу әдістері қолданылды. Осы тәсіл шеңберінде географиялық кеңістік топонимиясы тарих тұрғысынан, семантикалық сәйкестік, әлеуметтік шарттылық принциптері тұрғысынан және аумақтың байырғы тұрғындарының мәдени дәстүрлеріне сәйкес зерттелді.

Әдебиетке шолу

Қазақ топонимика саласының тарихы сонау ХХ ғасырдың 20-30 жылдарынан Ғ. Қоңқашбаев (Қонкашпаев, 1949), Е. Қойшыбаев (Қойшыбаев, 1985) еңбектерінен бастау алып, А. Әбдірахманов (Абдрахманов, 1954), Т. Жанұзақов (Жанұзақов, 1965), О.А. Султаньяев (Султаньяев, 1969), Р. Рысбергген (Рысбергген, 1993), Ж. Манкеева (Манкеева, 1997), Е. Керімбаев (Керімбаев, 1988) сынды ғалымдардың зерттеу еңбектерінде лексика-семантикалық, құрылымдық, тарихи-мәдени, этимологиялық сипаты тұрғысынан зерттеу нысанына айналды.

Түркітанудағы топонимика саласын зерделеу Н.А. Баскаков (Баскаков, 1962), Э.М. Мурзаев (Мурзаев, 1974), А.Н. Кононов (Кононов, 1978), Г. Сагидолдагин (Сагидолдагин, 1993), С.К. Иманбердиева (Иманбердиева, 2010), Л. Нахановалардың (Наханова, 2014) еңбектерінде айқын көрініс тапты.

Топонимика саласында еліміздегі барлық жер-су аттарын топтастыру, жіктеу, лингвистика тұрғысынан талдау мақсат етілсе, бүгінгі таңдағы топонимикалық зерттеулердің бағыты кеңейіп, қазіргі тіл ғылымына жаңадан қосылып келе жатқан салаларда да ауқымды қарастырыла бастады. Соңғы жылдарда Қ.Қ. Рысбергген (Рысбергген, 2010), А.Е. Жартыбаев (Жартыбаев, 2006), Б.М. Тілеубердиев (Тілеубердиев, 1995), З.А. Құламанова (Құламанова, 2006), Б.Т. Тасболатов (Тасболатов, 2010), Ұ.Р. Ержанова (Ержанова, 2018) және басқа да ғалымдардың лингвистикалық сипаттағы зерттеулерін атауға болады. Топонимдердің семантикалық, морфологиялық, фоносемантикалық қырлары Г.Б. Мадиева (Мадиева, 2005), А. Мақұлбек (Мақұлбек, 2008), Э.А. Орынбетова (Орынбетова, 2010), сөзжасамдық қырлары Б. Бияров (Бияров, 2000), Ж. Бұғыбаева (Бұғыбаева, 2015), Ш. Сейітова (Адилова, Сеитова, Касымова, Долгушева, 2022) сынды ғалымдар зерттеулерінде көрініс тапты. Зерттеулер нәтижесінде көптеген топонимжасамдық мәселелердің сыры ашылды. Онда топонимдердегі сөзжасамдық құбылыстар, тілдік бірліктердің топоним жасаудағы уәжділігі, туынды мағына жасауға қатысушы морфемалар, олардың сөзжасамдық ұядағы орны т.б. турасында сөз болады. Шығыс Қазақстан өңірі топонимикасындағы гидронимия саласы Г. Мадиева (Мадиева, 1990), Б. Бияров (Бияров, 2015), А. Әлімхан (Әлімхан, 2001) тарапынан да қарастырылғандықтан, зерттеу мақаласында аталған еңбектерді негізге алдық.

Нәтижелер және талқылау

Топонимдердің семантикасын зерттеу олардың әлеуметтік маңыздылығын ескере отырып жүргізілуі керек. Бұл «атаудың негізін не құрады және объектінің нақты мазмұны мен оның сол өңір адамдарының өміріндегі функциясын және оның өзіне телінген атпен байланысы неде» екенін анықтайды. Географиялық атаулардың семантикасын зерттеу белгілі бір географиялық нысанның

атауға ие болған кезеңіндегі мағынасын анықтауға көмектеседі, кез-келген географиялық атау пайда болған кезде оған себепші фактілер (факторлар) болады, уақыт өте келе қосымша және интралингвистикалық себептер әсерінен ол фактілер жойылып, географиялық атау ғана сақталып қалуы мүмкін. Шығыс Қазақстан облысы, Алтай өңіріне қарасты гидронимдердің географиялық атауларының семантикасын талдау барысында мына жайт айқын байқалды: 1. нысан атауына сол географиялық нысанның табиғи қасиеті немесе нысанға байланысты белгілі бір жағдай, я нысанға қатысты белгілі бір әрекетке негізделген жағдаяттар түрткі болған; 2. сол нысанға қатысты адамның іс-әрекетінен туындап, қалыптасатын атаулардың басым екендігі; 3. географиялық нысан атауларының жаппай орыс тілінде болуы; 4. орыс антропонимиясын құрайтын атауларда жеке фамилиялардан құралған атаулардың басым болуы, 5. қазақ ұлтына тән этнопонимдердің жоқтығы байқалды. Бұл енді Алтай өңірінің басқа қазақ өңірлердегі атаулардан басты айырмашылығын көрсетсе керек.

Қазақ жерлеріне орыс қоныстанушылары келіп орныққанда, игерілген жерлердің бүкіл топонимикалық жүйесін орыстар қайтадан құрып, нәтижесінде географиялық атаулар шығу тегі бойынша да, қолданылуы бойынша да жаппай орыстандырылған. Бұл Павлов ключ, Кирсанов шиш, Фыкалка, Кутиха, Соловьева ауылдары, Заимка Соколова, Половья сопка, Романовский луг, Рыжкова пасека, Рыковский лог, Осинина яма өзені т.с.с. «Русские названия в регионе стали появляться лишь в конце XVII — начале XVIII в., т.е. с началом русского этапа освоения Алтая. Они могут быть подразделены на три группы: 1) русские по происхождению и употреблению названия, созданные на основе русских корней и русских словообразовательных средств (например, реки Громотуха, Тихая, Проездная). ... Характер водного потока представлен в таких названиях рек, как Быструха, Тихая (притоки Катуня), Плесовчиха (приток Чарыша), Звончиха (приток Коксу) (Лысенкова, 2009:64). Тұрғысын ауылына қатысты мына бір келесі ақпарат та көп жағдайды аңғартады. Дерек бойынша, Тұрғысын ауылына ең алдымен қашқын шаруалар келіп қоныстанған. Ол туралы патша үкіметіне 1740 жылдары ғана белгілі болған. Бірақ олардың ауылдарын таба алмаған. Тек 1761 жылы Бұқтырма өзенінің саласы – Тұрғысын өзенінің маңында ескі сенушілердің (старообрядцы) (Бұқтырма каменщиктерінің) қонысы табылады. 1781 жылы билік ескі сенушілер (кержактар) ауылын ресми түрде мойындаған. Тұрғысын ауылының қалыптасу тарихы бойынша мынандай тарихи дерек бар: «Село Тургусун имеет более чем двухвековую историю. Основано после 1764 года. Слово Тургусун – алтайское, что означает «дикая вода». Название село получило по реке Тургусун, на берегу которого и основано село. Первыми поселенцами были ссыльные революционеры и раскольники. Дома располагались по обеим берегам. В поселке был частный магазин А. С. Сергеева. Были разъездные лавочники, которые скупали мёд, воск и другую продукцию. В Тургусуне были построены две общественные часовни. Все праздники строго справлялись в каждой семье. Также строго соблюдались свадебные обряды и крещение детей. На Масленице устраивалась катания на лошадях. Тургусунцы в большинстве были старообрядцами. В свою веру кержаки могли принимать и из других вер. Были среди кержаков «чашечные» люди. Такой человек, где бы он ни был, дома ли это, в гостях ли, он носил с собой свою чашку, ел из неё и пил. Даже во время какого-нибудь торжества, наливали ему вина только в его чашку. Выпивает и чашку за пазуху положит» (Коробейникова, 2012). Бұл – орыстар келіп қоныстанғанға дейін «Тұрғысын» атауының болғандығына айғақ материал. Жалпы, Тұрғысын өзенінің атауы моңғол тілінен енген және «буырқанған өзен» деген мағына береді.

Ғылыми жоба аясында Бұқтырма өзенінің бойын жағалай орналасқан Парыгино, Снегирево, Тургусун, Первороссийское, Богатырево, Черкайн, Маяк, Соловьево, Зубовск, Путинцево, Быково, Малеевск, Заводинка, Северное, Средигорное, Кремнюха, Маяк т.б. ауылдары мен Зырян, Серебрянск қалаларына экспедиция жасадық. Экспедиция барысында сұқбат алған орыс ұлтының тұрғындары да жер-су атауларының өздеріне дейінгі бұрынғы қазақы атауларының ұмытылып, өздері келіп қоныс тепкен кезден бергі атаулардың ғана тарихын білетіндігін айтып отыр. Осы аталған ауылдардың әрқайсысында мектепте орналасқан өлкетану мұражайы бар. Мектеп мұғалімдері ауылдың тарихын, диалектісін, салт-дәстүрлерін зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Мектеп оқушылары мұғалімдердің жетекшілігімен ауыл-аймақтың тарихын жинайды. Өкінішке орай, ондағы деректердің барлығы бергі кезеңді ғана қамтиды, яғни орыс ұлтын қазақ жерлеріне қоныстандыру саясаты жүргізілген кезеңнен бастап қана жер-су атауына байланысты ақпарат ала

аламыз. Ауылдарды аралай отырып, Кузьмина Анна Александровна, Шушмаркина Инна Владимировна, Зубова Заура Кужахметовна, Ильин Юрий Николаевич, Мыслинцева Галина Ивановна, Мысленцев Николай Терентьевич, Макарова Татьяна Ивановна, Жаңбырбаев Тоқтасын Адылканович, Дяглева Валентина Николаевна, Бурковская Надежда Владимировна, Токтаров Болат Карымгазынович, Никольников Федор Николаевич, Кабелева Лариса Михайловна, Колесниченко Снежана Ивановна, Чудинова Лариса Вячеславна, Миков Владимир Феофанович, Галина Федоровна және басқа да ауыл тұрғындарымен кездесіп, өздері қоныстанған өңірлері туралы ақпарат алдық.

Алтай өңіріне қарасты гидроним атауларында негізгі бір белгісіне орайластырып қойылған атаулардан басқа (мысалы, Глубокий, Широкая, Березовка және т.б. өзендер), бірнеше белгілері қатарласа қолданылатын (Дальняя Крутая, Малый Темный өзендері) географиялық атаулар да бар. Қосалқы атауларда негізгі және қосымша мәндегі белгіні ажыратып қарастыру қажеттілігі туындайды. Осы өңірге қатысты гидроним атауларын зерделей келе, төмендегідей топтастырдық: Өзен, бұлақ немесе олардың су ағысының ерекшеліктерін белгілеуден пайда болған гидронимдер. Гидроним атауы ағыстың немесе судың қандай да бір ерекшеліктеріне байланысты берілген, дәлірек айтқанда, ағыстың сипаты (ағыс шуы), судың температурасы, түсі, дәмі, иісі және т. б.:

ағыс сипатына қарай: Быструха өзені, Посакаушка, Тихушка, Тихая, Звончиха, Громотушка, Большая Громотушка, Прямая, Крутишка, Быстрая Долиновка, Быструшка, Громотуха, Крутая, Тихая Долиновка, Сарқырама;

гидронысанның көлеміне қарай: Большая Речка, Большая Топтушка, Короткая, Малая Громотушка, Малая Кременюха, Малая Кремнюха, Малая Крутишка, Малая Логоушка, Малая Мякотиха, Малая Осиновка, Малая Пихтовка, Малая Проездная, Малая Семёновка, Малая Смолянка, Малая Сосновка, Малая Становая, Малая Сычиха, Малая Таволжанка, Малая Тополевка, Малая Ульба, Малый Барсук, Малый Колбяный Ключ, Киши Ульби;

нысанның орналасу ретіне, бағытына қарай: Второй Ключ, Дальняя Таволжанка, Короткая 1-я, Короткая 2-я, Левая Игнашиха, Левая Короткая, Левая Нарымка, Левая Татарка, Левая Черневая, Левая Шихалиха, Нижняя Чаша, Первая Яма, Первый Ключ, Правая Черневая, Правый Проходной, Сол Нарын, Третий Ключ, Низкая Седлина, Северная;

нысанның орналасу ерекшелігіне қарай: Поперечная, Попереченка, Поперечный Ключ, Поперечный Лог, Проездная, Проходная;

гидронысан жағасының рельефті ерекшелігіне байланысты: Крутой Ключ, Крутой Лог, Долиновка, Коврижная Коровяк;

судың түсіне қарай: Рассветалёнок, Рассветалиха, Серебрянка, Солнечная;

гидронысан топырағының ылғалдылығына қарай: Мокрая Зевака, Сухая Речка, Сухова, Сухой Тургусун, Кургак Тургысын, Тесная, Мяконькая, Мякотиха, Маслянка, Масляха;

ойконим атаулары негіз болған гидронысандар: Малеевск, Быковская;

кісі аттары негіз болған гидронимдік атаулар: Выдрин Ключ, Галанин Ключ, Гашкина, Данилов Лог, Евстифеев Лог, Емельянов Лог, Журавлиный Ключ, Загуменный Лог, Зубовка, Ивановка, Игнатиха, Казённый Лог, Капитанов Лог, Китов Лог, Егорова, Калеев Ключ, Кирилка, Клементьев Лог, Колбяный Ключ, Комарова, Курбатов Ключ, Малафеев Лог, Мамонтов Ключ, Матвеева, Моисеев Лог, Нелтаеров Лог, Никитин Лог, Павлов Ключ, Пологонький Ключ, Поморов Ключ, Фёдоровка, Петрин Лог, Петров Лог, Попов Ключ, Пьянкин Лог, Тихонов Лог;

қазақ және орыс тілінің өзара әрекеттесуінен туындаған топонимия, яғни, гибриді топонимия, фонетикалық, морфологиялық, семантикалық, синтаксистік тұрғыдан трансформациялану нәтижесінде түзілген гидронысан атаулары: Дарабай, Дарабайкин, Камыс, Камысов, Ключ Маралушка, Маральник, Нарымка, Шириккайын;

жануарлар әлемімен байланысты гидронимдер: Зайчиха, Медведка, Козлушка;

топырақ құрамы, су асты топырақ құрамына орай түзілген гидронимдік атаулар: Каменушка, Краснокаменская, Моховушка;

эмоционалды реңкті гидроним атаулары: Пахотнушка, Погуляйка, Капралка, Пайвиха, Кутиха;

өсімдік белгілерімен байланысты гидронимдік атаулар: Кедровка, Пихтовка, Талды Тургысын, Таловый Тургусун, Тополевка, Черемшанка, Черневая, Орман.

Бұдан өзге Колмачиха, Забегалка, Зевака, Канавочка, Троеглазовка, Чащевитка Чистополька, Шагалёнок, Шихалиха, Лазариха, Лаптиха, Мельничная, Таволжанка сияқты гидроним атаулары бар, атау беруге негіз болған белгісі ұмытылған, сөйтсе де атауы сақталып қалған. Жергілікті тұрғындар бұл атаулардың шығу себебін түсіндіруге қиналды.

Жоғарыдағы топтастырудан белгілі болғандай, Алтай өңіріне қарасты гидронимдердің үлкен бөлігін антропотопонимдер құрайды. Жерге иелік еткен шаруалар, сол аймаққа танымал болған помещик, кулактың, патша өкіметі қайраткерлерінің есімдері, тегі және соларға қатысты пайда болған атаулар жер атауын түзуге негіз болған. Осы антропотопонимдер сол жерге қарасты су атауларына да негіз болғанын көріп отырмыз. Негізі ірі өзендердің атаулары көбінесе осы өзендердің жағасында орналасқан қалалар мен ауыл-аймақтардың топонимдік атауына негіз болады деп саналады. Алайда, Алтай өңірінен кері процес байқалады, өзен-су, өріс, шабындық, орман алқаптары сияқты географиялық нысандар атауларына ойконим атаулары берілген. Бұл жерде географиялық нысандарға ат қоюдағы қазақы таным-түсініктен алшақтық анық көрініс береді. Жалпы, Алтай өңірі бойынша сөзжасамдық және синтаксистік құралдар көмегімен атауды іргелес нысанға ауыстырудың жиілігін көреміз. Төмендегі «Новосібір облысының өзендері» атты берілген кестеге назар аударсақ, гидронимнің қандай да бір ерекшеліктеріне қарай түзілген Новосібір облысына қарасты өзен-су атаулары мен Алтай өңіріне қарасты гидроним атауларының өзара өте ұқсас екенін көреміз (кесте қысқартылып қана жасалды). Алтай өңірінен орыс халқының бейсанасында әбден орныққан атаулардың көшірмесін анық көруге болады, қазақ жеріне қоныстанған орыс халқы өз отандарының белгісін қоныстанған жерлеріне географиялық атау ретінде қондырып отырған. Ол әрине жаңа ортаға сіңіп кетуге өз көмегін тигізгені анық.

1-Кесте. – Новосібір облысының өзендері (<http://bsk.nios.ru/content/reki-goroda-novosibirska.html>)

Название	Административный район	Местоположение	Населённые пункты	Примечания
Берёзовка	Сузунский	с-з	-	Лев. приток р. Ниж. Сузун
Берёзовка	Северный	сев.	-	Бас. р. Та
Берёзовка	Мошковский	с-з	-	Прав. приток р. Обь
Берёзовка	Мошковский	ю-в	-	Бас. р. Ора
Берёзовка	Болотнинский	вост.	г. Болотное	Лев. приток р. Лебяжья
Берёзовка	Новосибирский	вост.	п. Берёзовка	Лев. приток р. Иня
Быструха	Ордынский	центр	-	Впадает в Но-восиб. вдхр.
Черемшанка	Кыштовский	с-з	д. Бол. Черемшанка (н/ж)	Прав. приток р. Уй
Черемшанка	Сузунский	с-з	с. Битки, с. Шигаево	Бас. р. Карака
Черемшанка	Болотнинский	юг	-	Бас. р. Ояш
Таволжанка	Сузунский	центр	-	Прав. приток р. Сузун
Таловка	Колыванский	ю-в	д. Таловка	Лев. приток р. Вьюна
Мал. Еловка	Тогучинский, Маслянинский	-	-	Прав. приток р. Ик
Калиновка	Болотнинский	сев.	-	Бас. р. Кунчу-рук
Солоновка	Сузунский	с-з	-	Лев. приток р. Сузун
Солоновка	Кочковский	юг	Константиновское (н/ж)	Лев. приток р. Карасук
Солоновка	Краснозёрский	вост.	п. Октябрьский, с. Петропавловка	Лев. приток р. Карасук
Солоновка	Чулымский	ю-в	-	Лев. приток р. Карасук
Северная	Болотнинский	юг	д. Киевка	Бас. р. Томь
Прямая	Маслянинский	зап.	д. Прямское	Бас. р. Бердь
Поперечная	Сузунский	с-в	п. Фёдоровский	Бас. р. Каракан
Пайвиха	Маслянинский	зап.	с. Пайвино	Лев. приток р. Бердь
Орловка	Колыванский	ю-в	д. Орловка	Лев. приток р. Вьюна
Бол. Толстуха	Маслянинский	сев.	-	Лев. приток р. Ик

1-Кестенің жалғасы

Осиновка	Тогучинский	ю-з	д. Налётиха	Лев. приток р. Укроп
Осиновка	Северный	сев.	-	Прав. приток р. Тара
Осиновка	Тогучинский	с-в	д. Осиновка	Прав. приток р. Киик
Осиновка	Сузунский	зап.	-	Прав. приток р. Мал. Чингис
Осиновка	Кыштовский	зап.	д. Ерёмينو	-

Кез келген аймақтың топонимикасы бірнеше қабаттан тұратыны белгілі. Шығыс Қазақстан өңірінің топонимдік атаулары пайда болу уақыты бойынша әртүрлі бірнеше хронологиялық қабаттардан тұратындығы анықталған: түркі (ежелгі түркі қабаттары), моңғол, орыс қабаттары. Шығыс Қазақстан облысы, Алтай өңірі бойынша ғылыми экспедиция нәтижесі көрсеткендей, бұл аймақтың топонимикасын негізінен орыс топонимиясы құрайтындығын көрсетті. Яғни топонимдік атаулардың ең соңғы қабаты ғана кеңінен таралып, сақталып қалған. Орыс тілінен енген топонимиялық атаулардың қалыптасу кезеңдерін ғалым М. Мырзахметов екі кезеңге бөліп қарастырады: Патшалы Ресей дәуіріндегі топонимиялық атаулар және қазан төңкерісінен кейінгі атаулар (Мырзахметов, 1993). Қазіргі таңда, орыс атауларын біз шағын елді мекендердің атауларынан, егістіктердің, шабындықтардың, шатқалдардың, шабындықтардың, өзен-көл, таулардың атауларынан табамыз. Шығыс Қазақстан облысының басқа өңірлерінде, мысалы, Катонқарағай, Аягөз аймақтарында топонимдік атаулардың көне түркілік, моңғол қабаттары (мысал үшін, Арғұт, Китің, Қотанемел таулары, Арқат, Көкідаба асулары, Бақанас, Барынду, Бұланты, Далынтай, Күрті, Қаба, Қалғұтты өзендері, Дарбы шыңы, Қарагем, Қаумыш көлдері, Қарлақ, Мұқыр, Қисанбы Сырты, Қоңқай, Дағанды, Ласты-Шорға сияқты қыстақ, жер атаулары, т.с.с.) (Сейітова, 2020:8), көбірек кездескен болса, Алтай өңірі орыс қоныстанушыларының көбірек келген жері болғандықтан, нақтырақ айтқанда, патша заңы бойынша көптеген қоныстанушылар лек-легімен жіберілгендіктен, оған мына тарихи дерек дәлел: «В первой половине XVIII в. на государственной границе, проходившей тогда по р. Бухтарма, появились первые русские поселения. Сюда бежали мастеровые с Колывано-Воскресенских заводов, приписные крестьяне, солдаты. Новоселов стали называть «алтайскими каменщиками». В конце XVIII в. В районе Усть-Каменогорска образуется четыре «русских» приписных волости: Усть-Каменогорская, Убинская, Крутоберезовская и Бухтарминская. В совокупности в них начитывалось 38 населенных пунктов, в которых проживало 6567д.м.п.» (Шиловский, 2010:79), (Егоров, 1984), әрі патша заңы бойынша барған жерлерінде жер атауларын переселенецтердің қалауы бойынша өзгертуге мүдделі болғандықтан, топоним атауларына орыс тілді атаулар негіз болған. Тіпті, тарихи құжаттар, картографиялық, географиялық, әдеби және басқа да дереккөздер бұрынғы уақытта осы аймақтың барлық өңірінде орыс атауларының болғандығын көрсетіп отыр. Жергілікті тұрғындардың ішінде қазақ ұлтының өкілдері өздерінің ата қоныстарын ресми құжаттарда орысша атау болса да, бала кезінен құлағына сіңісті болған қазақы атауларды ауызекі тілде қолданатындығын байқадық. Алтай өңірінің жергілікті тұрғыны, кәсіпкер ағамыз Жаңбырбаев Тоқтасын Адылкановичтің айтуынша, қазақтар күнделікті қолданыста «Березовка» ауылын ежелгі атауы бойынша «Құндызды», «Красная поляна» ауылын «Қызылжар», «Зыряновск» қаласын «Көктас», «Белок» тауын «Қызылтас» деп атайды. Ағамыздың айтуы бойынша, «Чиркайн» сөзі әу баста «Шырқайың» сөзінен шыққан. Ауылды шыр айландыра қайың өскен. Атау содан қалыптасқан. Кейінгі жылдары «Шірікқайың» деп атап жүргендігін айтты. Бірақ, ағамыз ол атаумен келіспейді, дұрысы «Шырқайың», әуелде солай аталғандығын айтты. Біздің ойымызша, қазақы таным тұрғысынан да, логикалық ойлау тұрғысынан да «Шырқайың» деген атау орынды. Тоқтасын ағамыздың айтуында, «Құндызды» өзенінің жоғары жағында үш ауыл болған. Сол ауылдың бірі «Аюлы» ауылы. Қалған ауылдардың атауы ол кісінің есінде қалмаған. «Аюлы» ауылында өзінің арғы атасы тұрған, ата қонысы. Аюлыда үш отбасы тұрған: Жаңбырбаевтар, Оразаевтар және Құттыбаевтар. Жаңбырбаевтардың қазіргі ұрпақтары да осы елдімекенде тұрып жатыр: «Менің анам мүлде орысша білмеген. Тек қазақша сөйлейтін. Сол кезде осы жерлердің барлығын қазақша атаумен айтып отыратын. Бірақ, соның барлығы ұмытылып қалды» [Хабаршы: Жаңбырбаев Т.А.]. Быковоға сапарымызда оқу-тәрбие жұмысының завучы Лариса Михайловна Кобелева бұл ауыл Иван Быков деген кісінің тегімен

аталғандығын айтты. И. Быков мектептің завучы болған. Бірінші келіп орныққан. Дәл сол сияқты Зубовка станциясы да ең алғаш келіп орналасқан кісі тегіне байланысты берілген, Зубов 4 ағайынды болған, станциядан бөлек осы атаумен ауыл, заимка, тау бар. Хабарламашының айтуынша, қазір Зубовтардың 5-6-шы ұрпақтары осы ауылда тұрып жатыр, Зубовтардың осы елді мекендегеніне шамамен 130-150 жыл болған екен: «Как нога Зубова наступила на эту землю, с тех пор так и называются» [Хабаршы: Тертичная Любовь Леонидовна]. Осы мәліметтердің барлығы Алтай өңіріне қоныстанушылардың қазақ даласының ешбір заңдылығын сақтамастан, жүйсіз атаулар қойғандығын көрсетеді. Осы көріністің тағы бір мысалы ретінде «Кутиха» (өзен), Зубовка (ауыл) атауларының мағынасына мән берсек: «Кутиха..., а отчего село назвали кутихой? Много кутят здесь, что-ли? – Да уж кутят иной раз так кутят... Да и работают. Кутиху прозвали вот по этой речке Кутихе. Там Кутиха. Из –под Щебнюхи бежит. На этой-то речушке и срубили первые избы наши деды в одна тысяча восемьсот пятьдесят седьмом году. Поставили за лето пять домов. Это семьи Поземина, Новикова, Матвеева, Анфилофьева, Галактионова. Речка почти всегда с промутью шла, ее и прозвали Кутихой (Егоров, 1984), «Большинство здешних деревень названо по именам первых поселенцев: Зубовка, Соловьево, Малеевка, Быково, Богатырево (Лухтанов, 2006).

Алтай өңірінің Шығыс Қазақстан облысына қарасты басқа өңірлерден тағы бір ерекшелігі гидрометеорологиялық факторларды сипаттайтын метеонимдер мен анемонимдер жергілікті топонимдерде мүлдем көрініс таппаған. Қазақы танымда: «Ауа-райының құбылысына (жайлы, жайсыздығына) байланысты топонимдер тобы мал баққан көшпелі елдің тұрмысымен тығыз байланысты жайттарды анық көрсетіп отырған. Әсіресе, ауа-райының ыстық-суықтығын мал жайылатын жердің жайлы-жайсыз, қолайлы-қолайсыздығын да жер-су атаулары арқылы біліп отырған. Ауа-райының суықтығын, боранды, желді, қары қалың жерлерді анықтайтын топонимдер топтамасынан: Ақкүрті, Боран, Алақар, Бұршақ, Дауыл, Желағаш, Желдіқара, Желдіөзек, Желтау, Желтал, Желкіндік, Желді, Желқұдық, Қарлыбұлақ, Қаркүре, Қарлыбейіт, Самал, Самалшоқы, Сарықар, Ұйытқыма, Шаңды, Шаңдақбұлақ, Шаңдақсор, Шаңдыауыл, е.м., қыст., өз., көл, тау, қоныс, т.б. топонимдерді атап өтуге болады» (Сейітова, 2021:43).

Қорытынды

Қорытындылай келе, Шығыс Қазақстан облысы, Алтай өңіріне қатысты гидроним атауларының семантикалық құрамы келесідей: атау беруде өзенге тән қандай да бір ерекшелік, жағалау ерекшеліктері, өсімдіктер мен жануарлар әлемін сипаттайтын гидронимдер, орналасқан жерін сипаттайтын гидронимдер және су объектілерінің, топырақтарының басқа ерекшеліктері басты назарға алынған. Басқа өңірлерде көптеп кездесетін, ұлттық таным, ұғымнан ақпарат беретін, ата-жұртымыздан қалған Айнакөл, Айлы, Ақбұлақ, Аққаба, Аманат, Балғын, Көкірім, Көксу сияқты гидроним атаулары бұл өңірде кездеспеді, гидрометеорологиялық факторларды сипаттайтын метеонимдер мен анемонимдер жергілікті топонимдерде мүлдем көрініс таппаған.

Мақалада келтірілген бұл деректер бірнеше ғасырды қамтыған қазақ және орыс елдерінің тарихи байланысының қазақ даласының қоғамдық-әлеуметтік өміріне, тіліне өз әсерін тигізгендігінің бір дәлелі.

Зерттеу барысында анықталған мәселелерді шешу уақыт еншісінде.

Мақала АР09261200 «Қазақстан ономастикалық кеңістігі – ұлттың мәдени-генетикалық кодының негізі (Катонқарағай, Алтай, Глубокий аудандары материалдары негізінде)» гранттық қаржыландыру ғылыми жобасы аясында әзірленді.

Әдебиеттер

Конкашпаев Г.К. (1949) Казахские народные географические термины: автореф. ... канд. географ. наук: –Алма-Ата, 1949. – 23 с.

Қойшыбаев Е. (1985) Қазақстанның жер-су аттары сөздігі / Е.Қойшыбаев. Алматы: – 1985.

Абдрахманов А.А. (1954) Некоторые вопросы топонимики Казахстана. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1954.

Жанұзақов Т. (1965) Қазақ тіліндегі жалқы есімдер. – Алматы: ХОЗУ СМ КазССР, 1965. – 145 б.

Султаньяев О.А. (1969) Топонимика Кокчетавской области (лингвистический анализ). Автореф. дис... канд. филол. наук. – Томск, 1969.

- Рысбергенова К. (1993) Историко-лингвистическое исследование топонимов Южно-Казахстанской области. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Алматы, 1993.
- Манкеева Ж.А. (1997) Қазақ тілінің заттық мәдениет лексикасы. /Ж.А.Манкеева. Докторлық дисс. автореф. Алматы: – 1997 – 53 б.
- Керимбаев Е.А. (1988) Лексико-семантическая типология оронимии Казахстана. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1988.
- Баскаков Н.А. (1962) Введение и изучение тюркских языков. – М.: Высшая школа, 1962. –332 с.
- Мурзаев Э.М. (1974) Очерки топонимики. – Москва: Наука, 1974. – 382 с.
- Кононов А.Н. (1978) Семантика цветообозначений в тюркских языках // Тюркологический сборник, 1975. – М.: Наука, 1978. – С. 159-179.
- Сагидолдагыйн Г. (1993) Қазақ-монғол топонимдеріндегі ортақ құбылыстар: филол. ғ. к. ... дис.. – Алматы, 1993. – 143 б.
- Иманбердиева С.Қ. (2010) Тарихи ономастикалық кеңістік (X-XIV ғғ. түркі жазба ескерткіштер негізінде): филолог. ғыл.к-ты ... дисс. Алматы, 2010 ж., 291 б.
- Наханова Л. (2014) Историко-семантическая интерпретация топонимов в Орхон-Енисейских памятниках. Диссертация на соискание ученой степени доктора PhD. Алматы, 2014 г.
- Рысберген Қ.Қ. (2010) Қазақ топонимиясының лингвокогнитивтік және этномәдени негіздері: филол. ғ. д. ... дисс. – Алматы, 2010. – 255 б.
- Жартыбаев А.Е. (2006) Орталық Қазақстан топонимиясының тарихилингвистикалық, этимологиялық және этномәдени негіздері: фил.ғыл.д-ры ... дисс. – Алматы, 2006. – 281 б.
- Тілеубердиев Б.М. (1995) Оңтүстік Қазақстан топонимдерінің этнолингвистикалық сипаттары: филол. ғ. к. ... дис. – Алматы, 1995. – 162 б.
- Құламанова З.А. (2006) Жамбыл облысы ойконимдерінің тарихи-лингвистикалық және этномәдени сипаты. Филол.ғыл.канд.дис. автореф. – Алматы, 2006.
- Тасполатов Б.Т. (2010) Қазығұрт өңірі топонимиясының этнолингвистикалық сипаты. Филол. ғыл. канд. дис. автореф. – Алматы, 2010.
- Ержанова Ұ.Р. (2018) Батыс Қазақстан облысының ономастикалық кеңістігі: Монография. – Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ РБО, 2018. - 250 б.
- Мадиева Г.Б. (2005) Ономастическое пространство современного Казахстана: структура, семантика, прецедентность, лемматизация. Автореф. дис... д-ра филол. наук. – Алматы, 2005.
- Мақұлбек А.Б. (2008) Қазақ топонимдерінің фоносемантикалық сипаты: филол. ғ. к. ... дис. – Алматы, 2008. – 128 б.
- Орынбетова Э.А. (2010) М. Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясының ономастикалық кеңістігінің лингвомәдени сипаты. Филол.ғыл.канд. ... дис. – Алматы, 2010.
- Бияров Б.Н. (2000) Өр Алтай (Оңтүстік Алтай) оронимдері. Филол. ғыл.канд.дис. автореф. – Алматы, 2000.
- Бұғыбаева Ж.Б. (2015) Қазақ топонимдерінің сөзжасамы: философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін ... дайындалған дисс. – Алматы, 2015. – 151 б.
- Адилова Ж.К., Сеитова Ш.Б., Касымова А.А., Долгушева Т.В. (2022) Русские комонимы и особенности их деривационной структуры (на материале топонимии Восточного Казахстана) // Вопросы ономастики. 2022. Т. 19. № 1. С. 245–258, DOI:10.15826/vopr_onom.2022.19.1.013
- Мадиева Г.Б. (1990) Гидронимия Восточного Казахстана: автореф. дисс. . канд. филол. Наук – Алма-Ата, 1990. - 22 с.
- Әлімхан А.А. (2001) Шығыс Қазақстанның оңтүстік аймағы топонимдерінің тілдік және этномәдени негіздері. Филол. ғыл.канд.дис. автореф. – Алматы, 2001.
- Лысенкова З.В. (2009) Изучение пространственно-временных особенностей регионального природопользования на основе топонимических данных // Региональная география и геоэкология региональная география и геоэкология. // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. -2009. Вып.1. С.64-70.
- Коробейникова Л. М., Минеев А. Н., Коробейников К. (2012) Л. Тургусун // [Электронный ресурс] Режим доступа: Материалы Центральной городской библиотеки г. Зырянска // zuyuan.pushkinlibrary.kz/index.php.
- Мырзахметов М. (1993) Қазақ қалай орыстандырылды. – Алматы: Атамұра – Қазақстан, 1993.- 128 б.
- Сейітова Ш.Б. (2020) Аягөз ауданы жер-су атауларының сөздігі: көмекші оқу құралы Семей: «Zhardem» баспасы, 2020. –197б.
- Шиловский М.В. (2010) Сибирские переселения. Вып.3. Освоение Верхнего Прииртышья во второй половине XVI - начале XXвв. Сборник документов. – Новосибирск: Параллель, 2010, - 276 с.

Егоров А. (1984) Алтайская Одиссея. повесть. - с.136. - Издательство «Жазушы». – Алма-Ата, пр.Абая 143, - 1984. – 268 с.

Лухтанов А.Г. (2006) Лесное фотоателье. – Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2006. – 204 с.

Сейітова Ш.Б., Қасымова А.А., Абдыханова Б.А. (2021) Катонқарағай ауданы жер-су атауларының сөздігі (көмекші оқу құралы) / Жалпы редакциясын басқарған: ф.ғ.д. Сейітова Ш.Б. – Алматы: «Алгоритм» баспасы, 2021 ж. - 336 б.

References

Konkashpaev G.K. (1949) Kazaxskie narodnye geograficheskie terminy: avtoref. ... kand. geograf. nauk: – Alma-Ata, 1949. – 23 s. [Kazakh folk geographical terms: abstract ... Candidate of Geographic Sciences] (in Russian)

Qojshybaev E. (1985) Qazaqstannyñ zher-su attary sózdigi / E. Qojshybaev. Almaty: – 1985. [Dictionary of land and water names of Kazakhstan] (in Kazakh)

Abdraxmanov A.A. (1954) Nekotorye voprosy toponimiki Kazaxstana. Avtoref. dis... kand. filol. nauk. – Alma-Ata, 1954. [Some issues of toponymy of Kazakhstan. Autoref. dis... Candidate of Philological Sciences] (in Russian)

Zhanùzaqov T. (1965) Qazaq tilindegi zhalqy esimder. – Almaty: XOZU SM KazSSR, 1965. – 145 b. [Proper names in the Kazakh language] (in Kazakh)

Sultan'yaev O.A. (1969) Toponimika Kokchetavskoj oblasti (lingvisticheskij analiz). Avtoref. dis... kand. filol. nauk. – Tomsk, 1969. [Toponymy of the Kokchetav region (linguistic analysis). Autoref. dis... Candidate of Philological Sciences] (in Russian)

Rysbergenova K. (1993) Istoriko-lingvisticheskoe issledovanie toponimov Yuzhno-Kazaxstanskoj oblasti. Avtoref. dis... kand. filol. nauk. – Almaty, 1993. [Historical and linguistic research of toponyms of the South Kazakhstan region. Autoref. dis... Candidate of Philological Sciences] (in Russian)

Mankeeva Zh.A. (1997) Qazaq tiliniñ zattyq mádeniet leksikasy. /Zh.A.Mankeeva. Doktorlyq diss. avtoref. Almaty: – 1997 – 53 b. [Vocabulary of material culture of the Kazakh language (in Kazakh)]

Kerimbaev E.A. (1988) Leksiko-semanticheskaya tipologiya oronimii Kazaxstana. Avtoref. dis... kand. filol. nauk. – Alma-Ata, 1988. [Kerimbaev E.A. (1988) Lexico-semantic typology of the oronymy of Kazakhstan. Autoref. dis... Candidate of Philological Sciences. – Alma-Ata, 1988.] (in Russian)

Baskakov N.A. (1962) Vvedenie i izuchenie tyurkskix yazykov. – M.: Vysshaya shkola, 1962. –332 s. [Introduction and study of Turkic languages] (in Russian)

Murzaev E.M. (1974) Ocherki toponimiki. – Moskva: Nauka, 1974. – 382 s. [Essays on toponymy] (in Russian)

Kononov A.N. (1978) Semantika cvetooboznachenij v tyurkskix yazykax // Tyurkologicheskij sbornik, 1975. – M.: Nauka, 1978. – S. 159-179. [Semantics of color designations in the Turkic languages] (in Russian)

Sagidoldagijn G. (1993) Qazaq-mongol toponimderindegi ortaқ qùbylystar: filol. ğ. k. ... dis.. – Almaty, 1993. – 143 b. [Common phenomena in Kazakh-Mongolian toponyms: philol. candidate of technical sciences ... dis...] (in Kazakh)

Imanberdieva S.Q. (2010) Tarixi onomastikalyq keñistik (X-XIV ғғ. turki zhazba eskertkishter negizinde): filolog. ğyl.k-ty ... diss. Almaty, 2010 zh., 291 b. [Historical onomastic Space (X-XIV centuries. on the basis of Turkic written monuments): philologist.science.the K ... diss] (in Kazakh)

Naxanova L. (2014) Istoriko-semanticheskaya intepretaciya topnoimov v Orxono-Enisejskix pamyatnikax. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora PhD. Almaty, 2014 g. [Historical and semantic interpretation of toponyms in the Orkhon-Yenisei monuments. Dissertation for the degree of Doctor PhD] (in Russian)

Rysbergen Q.Q. (2010) Qazaq toponimiyasynyñ lingvokognitivtik zháne e'tnomádeni negizderi: filol. ğ. d. ... diss. – Almaty, 2010. – 255 b. [Linguocognitive and ethnocultural foundations of Kazakh toponymy: philol. doctor of science ... diss.] (in Kazakh)

Zhartybaev A.E. (2006) Ortalyq Qazaqstan toponimiyasynyñ tarixilingvistikalyq, e'timologiyalyq zháne e'tnomádeni negizderi: fil. ğyl.d-ry ... diss. – Almaty, 2006. – 281 b. [Historylinguistic, etymological and ethnocultural foundations of toponymy of central Kazakhstan: Phil.science.the doctor ... diss.] (in Kazakh)

Tileuberdiev B.M. (1995) Oñtustik Qazaqstan toponimderiniñ e'tnolingvistikalyq sipattary: filol. ğ. k. ... dis. – Almaty, 1995. – 162 b. [Ethnolinguistic characteristics of South Kazakhstan toponyms: philol. candidate of technical sciences ... dis.] (in Kazakh)

Qùlamanova Z.A. (2006) Zhambyl oblysy oikonimderiniñ tarixi-lingvistikalyq zháne e'tnomádeni sipaty. Filol. ğyl.kand.dis. avtoref. – Almaty, 2006.b [Historical and linguistic and ethnic characteristics of oikononyms of Zhambyl region. Philol.science.Kand.dis. abstract] (in Kazakh)

Taspolatov B.T. (2010) Qazyğùrt óñiri toponimiyasynyñ e'tnolingvistikalyq sipaty. Filol. ğyl. kand. dis. avtoref. – Almaty, 2010. [Ethnolinguistic nature of the toponymy of the Kazygurt region. Philol. science. Kand. dis. abstract] (in Kazakh)

Erzhanova Ū.R. (2018) Batys Qazaqstan oblysynyñ onomastikalıq keñistigi: Monografiya. – Oral: M. Ótemisov atyndaǵy BQMU RBO, 2018. - 250 b. [Onomastic space of the West Kazakhstan region: monograph] (in Kazakh)

Madieva G.B. (2005) Onomasticheskoe prostranstvo sovremennogo Kazaxstana: struktura, semantika, precedentnost', lemmatizaciya. Avtoref. dis... d-ra filol. nauk. – Almaty, 2005. [Onomastic space of modern Kazakhstan: structure, semantics, precedent, lemmatization. Autoref. dis... Doctor of Philology (in Russian)]

Maǵúlбек A.B. (2008) Qazaq toponimderiniñ fonosemantikalıq sipaty: filol. ğ. k. ... dis. – Almaty, 2008. – 128 b. [Phonosemantic character of Kazakh toponyms: philol. candidate of technical sciences ... dis.] (in Kazakh)

Orynbetova E'.A. (2010) M. Áuezovtyñ «Abaj zholy» e'popeyasynyñ onomastikalıq keñistiginiñ lingvomádeni sipaty. Filol. ğyl.kand. ... dis. – Almaty, 2010. [Lingvom ydeni character of the onomastic space of M. Auezov's epic "the way of Abai". Philol.science.Kand. ... dis.] (in Kazakh)

Biyarov B.N. (2000) Ór Altaj (Oñtustik Altaj) oronimderi. Filol. ğyl.kand.dis. avtoref. – Almaty, 2000. [Oronyms of or Altai (South Altai). Philol. science.Kand.dis. abstract] (in Kazakh)

Büǵybaeva Zh.B. (2015) Qazaq toponimderiniñ sózshasamy: filosofiya doktory (PhD) ğylymi dárezhesin ... dajyndalǵan diss. – Almaty, 2015. – 151 b. [Word formation of Kazakh toponyms: academic degree of Doctor of Philosophy (PhD)... prepared diss] (in Kazakh)

Adilova Zh.K., Seitova Sh.B., Kasymova A.A., Dolgusheva T.V. (2022) Russkie komonimy i osobennosti ix derivacionnoj struktury (na materiale toponimii Vostochnogo Kazaxstana) // Voprosy onomastiki. 2022. T. 19. № 1. S. 245–258, DOI:10.15826/vopr_onom.2022.19.1.013 [Russian homonyms and features of their derivational structure (based on the material of toponymy of East Kazakhstan)] (in Russian)

Madieva G.B. (1990) Gidronimiya Vostochnogo Kazaxstana: avtoref. diss. . kand. filol. Nauk – Alma-Ata, 1990. - 22 s. [Hydronymy of East Kazakhstan: abstract. diss. . candidate of philology. Sciences] (in Russian)

Álimxan A.A. (2001) Shyǵys Qazaqstannyñ oñtustik ajmaǵy toponimderiniñ tildik zháne e'tnomádeni negizderi. Filol. ğyl.kand.dis. avtoref. – Almaty, 2001. [Fundamentals of linguistic and ethnographic toponyms of the southern region of East Kazakhstan. Philol. science.Kand.dis. abstract (in Kazakh)]

Lysenkova Z.V. (2009) Izuchenie prostranstvenno-vremennyh osobennostei regional'nogo prirodopol'zovaniya na osnove toponimicheskikh dannyh // Regional'naya geografiya i geoekologiya regional'naya geografiya i geoekologiya. // Vestnik Rossijskogo gosudarstvennogo universiteta im. I. Kanta. -2009. Vyp.1. S.64-70. [The study of spatial and temporal features of regional nature management based on toponymic data] (in Russian)

Korobeinikova L. M., Mineev A. N., Korobeinikov K. L. (2012) Turgusun // [Elektronnyj resurs] Rezhim dostupa: Materialy Central'noj gorodskoj biblioteki g. Zyryanovska // zyryan.pushkinlibrary.kz/index.php. [Turgusun // [Electronic resource] (in Russian)]

Myrzahmetov M. (1993) Qazaq qalai orystandyryldy. – Almaty: Atamura – Qazaqstan, 1993.- 128 b. [How Kazakh was Russified] (in Kazakh)

Seitova Sh.B. (2020) Ayagoz audany zher-su ataularynyn sozdigi: komekshi oqu quraly Semei: «Zhardem» baspasy, 2020. –197b. [Dictionary of land and water names of Ayagoz district: auxiliary textbook Semei: zhardem publishing house] (in Kazakh)

Shilovskii M.V. (2010) Sibirskie pereseleniya. Vyp.3. Osvoenie Verhnego Priirtysh'ya vo vtoroj polovine XVI - nachale XXvv. Sbornik dokumentov. – Novosibirsk: Parallel', 2010, - 276 s. [Siberian migrations. Issue 3. Development of the Upper Irtysh region in the second half of the 16th - early 20th centuries. Collection of documents.] (in Russian)

Egorov A. (1984) Altaiskaya Odisseya. povest'. - s.136. - Izdatel'stvo «Zhazushy». – Alma-Ata, pr.Abaya 143, - 1984. – 268 s. [Altai Odyssey. story] (in Russian)

Luhtanov A.G. (2006) Lesnoe fotoatel'e. – Ust'-Kamenogorsk: Media-Al'yans, 2006. – 204 s. [Forest photo studio] (in Russian)

Seitova Sh.B., Kasymova A.A., Abdyhanova B.A. (2021) Katonqaragai audany zher-su ataularynyn sozdigi (komekshi oqu quraly) / Zhalpy redaksiyasyn basqargan: f.f.d. Seitova Sh.B. – Almaty: «Algorifm» baspasy, 2021 zh. - 336 b. [Dictionary of land and water names of Katon-Karagay district (auxiliary manual) / general edition headed by: Doctor of philological Sciences Seitova Sh. B.] (in Kazakh)